

ДЗЕЙНАСЦЬ ЯЎРЭЙСКІХ ПАЛІТЫЧНЫХ ПАРТЫЙ (1907–1914 ГГ.)

М.М. Забаўскі, г. Мінск

У час грамадскага ўздому (1905-1907 гг.) у Расійскай Імперыі ўсе палітычныя яўрэйскія партыі вылучылі шэраг праграмных патрабаванняў. Яны прадугледжвалі адмову ад арыентацыі на асіміляцыю як на ідэалогію і перспектыву будучыні для рускага яўрэйства; разам з барацьбой за раўнапраўе і палітычныя правы ўсвядоміла сябе народам, які павінен быць забяспечаны пэўнай сумай правоў; канструктыўнай ідэяй, падагульняючай усе нацыянальныя патрабаванні, з'явілася яўрэйская аўтаномія з абшчынай у якасці асноўнай ячэйкі; прынцып дэмакратыі, абранасці, роўнасці ў адпаведнасці з духам часу прызнаваўся ўсімі праграмамі; правы роднай мовы (ідыш) ў школе, публічным жыцці атрымалі прызнанне ў шырокіх колах яўрэйскай грамадскасці, нават у сіяністаў, настойваўшых на раўнапраўі іўрыта, і сярод тых памяркоўных груп, якія абмяжоўваліся формулай “свабоды выбару мовы выкладання”.

Пасля 1905-1907 гг. у краіне адбыліся відавочныя палітычныя змены. Існаванне Дзяржаўнай думы, выданне шырокага спектра палітычнай перыёдыкі, наяўнасць абвешчаных свабод стварылі зусім іншыя формы грамадскага жыцця, у тым ліку і ў заходніх губернях (Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Мінскай). Расійская Імперыя ішла сваім шляхам эканамічнага і культурнага развіцця: значна ўмацавала свае пазіцыі сялянства, фарміравалася рабочае заканадаўства, планавалася ўвядзенне ўсеагульнай адукацыі.

А якія свае нацыянальныя дасягненні магло падагульняць рускае яўрэйства, якое яно займала месца ў палітычным жыцці і рэвалюцыйным руху?

Кастрычніцкая Усеагульная палітычная стачка прымусіла царызм 17 кастрычніка 1905 г. абвясціць Маніфест, які разам з гарантыяй грамадзянскіх правоў і свабод дапускаў стварэнне нацыянальных арганізацый.

Былі адменены некаторыя абмежавальныя пастановы адносна польскага

насельніцтва. Палякі Заходняга краю атрымалі магчымасць арандаваць землі, купляць іх у ўладальнікаў - палякаў.

Былі дазволены дваранскія выбары і скасаваны абмежаванні набыцця зямельнай маёмасці сялянамі каталіцкага веравызнання. Імператар дазволіў выкладаць літоўскую і польскую мовы ў тых мясцовасцях, дзе большасць навучэнцаў належала да літоўскага ці польскага этнасу [1, с. 185]. Змены сведчылі аб урадавай тэндэнцыі лібералізацыі расійскіх законаў у адносінах да некаторых народаў, якія пражывалі на тэрыторыі Імперыі. Аднак гатоўнасці да карэнных змен у заканадаўстве па яўрэйскім пытанні самадзяржаўе не праявіла. Мяжа аселасці засталася – а з ёю разам працягвалі дзейнічаць і мытарствы праважыхарства, і працэнтная норма, і звязаны з ёю паліцэйскі тэрор.

Між тым чорная сотня, манархічныя групы пры бяздзейнасці мясцовых улад адказалі на свабоды, дараваныя Маніфэстам 17 кастрычніка яўрэйскімі пагромамі ў 150 населеных пунктах. У перыяд I Дзяржаўнай думы (май- ліпень 1906 г.) адбыліся пагромы ў Беластоку і Сядляцы. Пасля разгона Думы дэпутаты – яўрэі Іааллос і Герцанштэйн - былі забіты чорнай сотняй.

1905 г. прадэманстравалі, чым можа стаць свабода ў краіне, якая не мае грунтоўных дэмакратычных традыцый і значнага “культурнага пласта насельніцтва”. Падзеі выклікалі жах у Міхаіла Гершэнзона, ініцыятара зборніка “Вежи”. “Як бы ні было, нам толькі нельга марыць аб зліцці з народамі, - баяцца яго мы павінны больш за ўсе нападкі з боку ўлады і благаслаўляць гэту ўладу, якая сваімі штыкамі і турмамі яшчэ агароджвае нас ад гневу народнага” [2, с. 90].

У навуковай літаратуры дастаткова спрэчным застаецца і сёння пытанне аб ролі яўрэяў у рускай рэвалюцыі. Па звестках амерыканскага гісторыка Нормана Неймарка, у пачатку XX ст. сярод асоб, арыштаваных за палітычныя злачынствы, яўрэі складалі каля 30 %. Каля 15 % членаў партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў былі яўрэі, а некаторыя “максімалісцкія і анархіцкія тэарыстычныя групы амаль цалкам былі яўрэйскімі” [3, р. 174]. У той жа час, па падліках расійскага гісторыка Д. Паўлава, у цэлым у складзе арганізацый эсэраў - максімалістаў было каля 19 %

яўрэяў пры 76 % рускіх і украінцаў [4, с.197]. Істотныя разыходжанні назіраюцца па колькасці членаў БУНДа ў 1904 г. (ад 30 – да 45 тыс.) [5, с. 4] і ў 1908-1910 гг. (ад 2 да 4 тыс.) [6, с. 126-129]. У цэлым роля яўрэяў у рускай рэвалюцыі грамадствам трактавалася большай, чым на самой справе.

У кастрычніку 1906 г. П.А. Сталыпін прапанаваў законапраект аб ураўнанні яўрэяў у правах з другімі народамі Імперыі. Ён “думаў супакоіць нерэвалюцыйную частку яўрэйства і пазбавіць заканадаўства ад напластаванняў, служачых крыніцай бясконцых злоўжыванняў”. Аднак Мікалай II не падтрымаў прэм’ера.

У чэрвені 1907 г. урадам быў апублікаваны Маніфест аб роспуску II Дзяржаўнай думы і змяненні “Палажэння аб выбарах”. Царскі ўказ ішоў уразрэз з Маніфестам ад 17 кастрычніка 1905 г. і асноўнымі законамі Расійскай Імперыі (1906 г.), якія забаранялі без згоды Думы выдаваць новыя законы. Па Маніфесте ад 3 чэрвеня права адмяняць выбарчыя законы і выдаваць новыя захоўвалася за царом. Першая расійская рэвалюцыя завяршылася, краіна вярнулася на шлях мірнай мадэрнізацыі. Урад імкнуўся ўпарадкаваць дзейнасць палітычных партый і арганізацый, у тым ліку яўрэйскіх. Пачалі з сіяністаў. Падставай паслужыла рашэнне ўсерасійскага з’езда сіяністаў у Мінску. Звыш 500 дэлегатаў, якія прадстаўлялі 75 тыс. чалавек, аналізавалі праблемы развіцця яўрэйскай нацыянальнай культуры і яўрэйскага выхавання ў Расійскай Імперыі. Такая пастаноўка праблемы выклікала заклапочанасць улад. У 1906 г. міністр унутраных спраў В.К. Плеве прызнаў, што сіянізм супярэчыць інтарэсам Расійскай дзяржаўнасці, і ён быў афіцыйна забаронены. Але фактычна дзейнасць сіянісцкіх арганізацый працягвалася, галоўным друкаваным органам быў часопіс “Рассвет”.

У ліпені 1907 г. пытанне аб адносінах да выбараў у III Дзяржаўную думу разглядалася ў ЦК сіянісцкай арганізацыі ў Расіі. Нягледзячы на тое, што па новым выбарчым законе яўрэйская буржуазія была фактычна пазбаўлена магчымасці сваім удзелам уплываць на вынікі выбараў, сіянісцкім камітэтам на

месцах было рэкамендавана прымаць удзел у выбарах, калі мелася хаця б невялікая верагоднасць правядзення свайго дэпутата ці мог прайсці кандыдат, які абвязаўся б у Думе адстойваць палітычныя і нацыянальныя правы яўрэяў [7, арк. 124].

У ліпені 1907 г. распаўся “Саюз дасягнення раўнапраўя яўрэяў у Расіі”. Замест яго ў выбарчую кампанію ў Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай губернях уключалася “Яўрэйская народная група”. У жніўні 1907 г. пад старшынствам члена ЦК групы Л.А. Астраградскага ў Вільні адбылася канферэнцыя прадстаўнікоў “Яўрэйскай народнай групы”, на якой было прынята рашэнне прыкласці ўсе намаганні для таго, каб па гарадскіх курых правесці сваіх кандыдатаў ці прадстаўнікоў тых партый, праграмы якіх найбольш адпавядалі інтарэсам яўрэйскай буржуазіі. Для дасягнення пастаўленай мэты планавалася стварыць “беспартыйныя” яўрэйскія выбарчыя камітэты, што аб’ядналі б усіх яўрэйскіх выбаршчыкаў на платформе сіянізму [8, с. 1].

У другой палове 1907 г. галоўная ўвага бундаўскіх аб’яднанняў акцэнтавалася на легальнай культурна-асветніцкай дзейнасці ў “нацыянальным духу”: стварэнне клубаў, таварыстваў адукацыі і г.д. У той жа час члены ЦК партыі – Р. Абрамовіч, М. Лібер, Л. Нойах – разглядалі дзейнасць у легальных прафсаюзах і культурных таварыствах як цэнтральны накірунак бундаўскай работы, а ў нелегальных арганізацыях бачылі дадатковы сродак, неабходны для каардынацыі легальнай дзейнасці. Аднак значнай апазіцыі курсу на максімальную легалізацыю ў шэрага кіраўнікоў БУНДА не было, і ўсе рашэнні ЦК у гэты перыяд адлюстроўвалі пазіцыю большасці, якая не ставіла задачы стварэння шырокай нелегальнай арганізацыі. ЦК партыі выпусціў пракламацыю, у якой падкрэслівалася, што толькі рэвалюцыйная барацьба можа вырашыць надзеныя праблемы палітычнай перабудовы расійскага жыцця. Заклікаючы галасаваць за сацыял-дэмакратаў на будучых выбарах, БУНД расцэньваў такое рашэнне як пратэст супраць існуючага рэжыму і адзначаў: “Ні адно месца ў Думе не павінна быць аддадзена без бою” [9, с. 133].

У верасні 1907 г. споўнілася 10 гадоў дзейнасці БУНДА. Але нават юбілей не выклікаў духоўнага ўздыму сярод яго членаў. Улады зачынілі штотдзенную газету “Гофнунг”, якая выдавалася ў Вільні з верасня па лістапад 1907 г., і арыштавалі двух членаў ЦК БУНДА – А.Крэмера і П.Койгена, а таксама работнікаў рэдакцыі газеты – М.Фрумкіну і Х. Гельфанда [9, с. 134].

Усяго ў III Дзяржаўную думу было абрана 2 дэпутаты яўрэі, прысяжныя павераныя па прафесіі: Л.М. Ніселовіч (Курлянская губ.) і Н.М. Фрыдман (Ковенская губ.). Нагадаем, што ў I Дзяржаўнай думе толькі ад 5 заходніх губерняў яўрэяў было 5.

Ва ўмовах, калі дэпутацкі корпус III Думы быў у падаўляючай большасці праваакцыябрысцкім, пытанне аб правах яўрэяў не займала увагі парламентарыяў. Толькі ў 1910 г. Л.М. Ніселовічу ўдалося сабраць 166 подпісаў пад законапраектам аб адмене рысы яўрэйскай аселасці, пераканаўшы паставіць подпісы і некаторых акцыябрыстаў. Але законапраект быў пераданы на разгляд думскай камісіі і на агульным сходзе Думы не абмяркоўваўся [10, с. 84].

Больш іншых фракцый патрабаванне яўрэйскага раўнапраўя падтрымлівалі кадэты, на якіх у адпаведным духу уплывала Яўрэйская народная група. У 1908 г. М. Венаверам сумесна з С. Дубновым у Санкт-Пецярбурзе было створана Яўрэйскае гісторыка-этнаграфічнае таварыства, наладзіўшае збор звестак і вывучэнне гісторыі і культуры яўрэяў у Расійскай імперыі. Праз год таварыства налічвала больш 350 чал., як у самой сталіцы, так і ў іншых гарадах. Ідэі ЯНГ працягваў часопіс “Новый Восток”, затым з 1910 г. - “Еврейская неделя” [10, с. 574].

У 1909 г. у Пецярбурзе пачаў выходзіць штотмесячнік “Еврейский мир” - друкаваны орган яўрэйскіх лібералаў. У склад рэдакцыі ўвайшлі: ад “Фольксспартэй” С.Дубноў, С.Ан-скі; ад Яўрэйскай народнай групы – Л. Сеў і М. Трывус; ад сіяністаў – В.Партугалаў; ад яўрэйскай дэмакратычнай групы – А. Браўдо. Але кааліцыйны склад рэдакцыі доўга не праіснаваў. У 1910 г. яе пакінулі прадстаўнікі ЯПГ і часопіс перайшоў да яўрэйскай дэмакратычнай

групы. Непаразуме́ннi былі вынікам доўгіх дыскусій наконт саюзнікаў (кадэты ці трудавікі і сацыял-дэмакраты). Перамаглі апошнія, і новая рэдакцыя “Еврейского мира” стала арыентавацца на сацыялістычныя партыі [10, с. 575].

На гады паміж першай рэвалюцыяй і Першай сусветнай вайной выпадае значнае ажыўленне яўрэйскіх грамадскіх арганізацый. Таварыства распаўсюджання адукацыі адчыніла шэраг адзяленняў у правінцыі, пашырыла сетку школ і бібліятэк, вяло барацьбу за ўвядзенне яўрэйскіх прадметаў і моў у школе. Ствараліся такія новыя арганізацыі і аб’яднанні, мясцовыя і ва ўсерасійскім маштабе, як таварыства па ахове здароўя яўрэйскага насельніцтва, са сваімі ўстановамі, дзіцячымі калоніямі і пляцоўкамі.

Узнікла і набыло вядомасць яўрэйскае літаратурнае таварыства з 55 аддзяленнямі на месцах, якія наладжвалі даклады на розныя тэмы. Дзейнічала таварыства яўрэйскай народнай музыкі, якое прапагандавала літаратурную і народную творчасць і інш.

Актывізацыя яўрэйскага нацыянальнага калектыву Расіі выклікала антысеміцкія настроі нават сярод рускай інтэлегенцыі. Нападкам падвяргаліся і кадэты, якія падтрымлівалі яўрэяў у гады рэвалюцыі. Напрыклад, газета “Минское слово” неаднаразова заяўляла, што П.М. Мілюкоў – агент сіянізму і “натхняльнік яўрэйскай рэвалюцыі ў Расіі”, а газета “Речь”, па заяве рэдакцыі часопіса “Крестьянин”, стаяла супраць рускіх...за тое, каб усімі правамі карысталіся палякі і яўрэі. Антысемітызмам быў пранізаны літаральна кожны нумар газеты “Северо-западная жизнь”, якая заклікала мясцовае праваслаўнае насельніцтва адмовіцца ад паслуг “Северо-западного голоса” і “Речи” [9, с.161].

Небяспечнымі для “самадзяржаўя, праваслаўя, народнасці” крайне правыя лічылі “Окраину”, “Голос провинции”, “Жизнь провинции” і інш., якія ў іх вачах былі варожымі рускай народнасці, адпаведна і рускай дзяржаўнасці, праводзілі праяўрэйскую лінію, прызнавалі патрабаванне беларускага народа мець сваю літаратурную мову. “Гэты друк стаіць за тое, - пісаў “Крестьянин”, - каб маларусы і беларусы мелі свае літаратурныя мовы, ён імкнецца да абмежавання

самадзяржаўнай царскай ўлады” [11, с. 8-13, 380-385].

У IV Дзяржаўную думу ў 1912 г. былі выбраны 3 яўрэйскія дэпутаты: Н. Фрыдман (Ковенская губ.); М. Бомаш (Лодзь), І. Гурэвіч (Курлянская губ.). Для ўсталявання пастаяннай сувязі з імі было створана Палітычнае бюро, якое складвалася з прадстаўнікоў Народнай групы (М.Вінавер, Г. Сліозберг, Л. Штэйберг); сіяністаў (І. Розаў, М. Алейнікаў, І. Грынбаўм); Фольскпартэй (М. Крэйнін, С. Дубноў, А. Залкнінд); дэмакратычнай групы (Л. Брамон, О. Браудо). Пры дэпутатах было створана таксама інфармацыйнае бюро, збіраўшае звесткі аб стане яўрэяў у Расіі [10, с. 574].

Ваенныя параженні вясны-лета 1915 г. прывялі да рэзкай змены палітычнай сітуацыі. 19 ліпеня у Думе быў створаны “Прагрэсіўны блок”. У яго ўвайшлі восем фракцый, асноўныя з іх – кадэты, прагрэсісты, левыя акцыябрысты. Патрабаваннямі блока былі: стварэнне “Міністэрства даверу”, часовая амністыя, увядзенне воласнога земства, аднаўленне прафсаюзаў, формула “аб уступленні на шлях адмены абмежавальных законаў для яўрэяў”. З гэтай праграмай пагадзіліся нават правыя. Пярэчанні з іх боку выклікала толькі апошняя “формула”, але ўрэшце і яны заўважылі, “што кіруючае яўрэйства” у 1914 г. зрабіла стаўку на “патрыятызм”. Увесь рускі друк (а ён на тры чвэрці быў яўрэйскі) патрабаваў вайны да пераможнага канца”, - успамінаў пазней адзін з лідэраў акцыябрыстаў В.В. Шульгін [12, с. 96].

Усе тры дэпутаты - яўрэі IV Думы былі членамі кадэцкай партыі. Больш у Думе яўрэйскае пытанне амаль не гучала. Усе спробы з боку яўрэйскіх арганізацый на тэрыторыі Беларусі – Літвы, накіраваныя на змену дзяржаўнага ўладкавання Імперыі ў саюзе з кадэтамі, урад эфектыўна блакіраваў. Яўрэйскія лібералы паступова хіліліся да супрацоўніцтва з яўрэйскімі нацыяналістамі і сацыялістамі.

Асноўнай формай барацьбы БУНДА былі “петыцыйныя кампаніі”, або збор подпісаў пад зваротамі ў Дзяржаўную думу з просьбамі дазволіць свабоду прафсаюзам, рабочым таварыствам, справаводства ў іх весці на яўрэйскай мове,

нацыянальнае раўнапраўе і інш. Але пралетарыят прамысловых цэнтраў сустрэў “петыцыйную кампанію” негатыўна, заяўляючы, што патрэбны больш радыкальныя меры.

Дзейнасць бундаўскага падполля не насіла рэвалюцыйнага характару. Пераважалі палітычна-асветніцкая і культурная прапаганда, палітэканомія, анатомія, прыродазнаўства, пытанні прафсаюзаўнага руху, яўрэйскай мовы і культуры, прававога становішча яўрэяў і інш. Такім чынам, класавыя мэты пралетарыяту БУНД адхіліў на другі план. Адасоблена вялася і эканамічная барацьба. Рабочыя яўрэі штучна процістаўляліся ўсім астатнім, што яскрава праявілася ў прафсаюзным руху. У 1913 г. пад кіраўніцтвам БУНД дзейнічала 26 легальных і 65 нелегальных прафсаюзаў яўрэйскіх рабочых. З пачаткам I сусветнай вайны Бунд фактычна адмовіўся ад антыўрадавай дзейнасці [6, с. 129].

Пасля паражэння рэвалюцыі фактычна спынілі сваю дзейнасць на Беларусі сіяністы-сацыялісты [13, с. 306].

Забарона дзейнасці сіяністаў у Імперыі, палажэнне яўрэяў на выбарах у III Дзяржаўную думу з’явілася падставай для ўзмацнення сіянісцкай прапаганды і агітацыі на карысць Палесціны. З гэтай мэтай наладжваліся групавыя тэарэтычныя чытанні, агульныя сходы, літаратурныя вечары. Было адчынена літаратурнае бюро для распаўсюджвання партыйнай літаратуры, вядомыя сіяністы і прафесійныя агітатары наведвалі розныя губерні Імперыі з мэтай распаўсюджвання сіянізма. Адною з праяў радыкалізацыі сіянісцкага руху можна лічыць стварэнне сіяністамі яўрэйскай самааховы. У яе арганізацыі асабліва значную ролю адыгралі партыі ЯСДРП, ССРП і інш.

Разам з ідэалагічным накірункам работы партыі працягвалі барацьбу за эканамічныя правы. Палітыка дзяржавы ў галіне эканомікі зыходзіла з неабходнасці ўключэння ў сферу прамысловай вытворчасці, гандлю мясцовага праваслаўнага насельніцтва, што прыводзіла да ўвядзення неабходных абмежаванняў яўрэяў у прадпрынімальніцкай дзейнасці. У 1911 г. П.А. Сталыпін прапанаваў Міністэрству гандлю і прамысловасці распрацаваць меры па

выцясненні яўрэяў з хлебнага гандлю. У 1913-1914 гг. былі прыняты правілы, згодна з якімі абмяжоўвалася набыццё зямлі акцыянернымі таварыствамі, а яўрэям забаранялася ўзначальваць іх [14, с. 189].

Унутраная дзейнасць трэцячэрвеньскай манархіі сведчыць аб імкненні ўрада абапірацца на беларусаў праваслаўнага веравызнання сялянскага і мяшчанскага паходжання. Папярэдняя палітыка па яўрэйскім пытанні ў асноўных рысах захоўвалася і пасля рэвалюцыі 1905-1907 гг.

Літаратура і крыніцы

1. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII - пач XXI ст.: у 2 кн. кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.]; рэдкал.: А.А.Каваленя [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларус.навука, 2011.
2. Гершензон, М.О. Творческое самосознание// Вехи; Из глубины. М., 1991.
3. Naimark Norman. Terrorism and the Fall of Imperial Russian// Terrorism and Political Vidence. Summer 1990 Vol. 2 No 2.
4. Павлов, Д.Б. Эсеры – максималисты в первой российской революции. М., 1989.
5. Евреи и русская революция. Материалы и исследования. Иерусалим, 1999.
6. Біч, М.В. БУНД. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 2 Бел. энцыклапедыя. – Гімна / Беларус. энцыкл.; Рэдкал.: В.І. Сачанка (гал.рэд.) і інш. – Мн.: Бел. эн, 1994.
7. Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (Масква). – Фонд 102. – Воп. 237 – Адз.зах. 472. – Арк. 124.
8. [По выборам в Думу] // Витебские губернские ведомости. - 1907 – 26 августа.
9. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906-1917): Манаграфія / Забаўскі М.М. – Мінск: БДПУ, 2008.
10. Книга о русском еврействе: от 1860-х годов до революции 1917 г. – Иерусалим: «Гешарим», М. РПО «Мосты культуры»; Мн.: ООО «МЕТ», 2002.

11. Божелко Терентий. О прежнем белорусском языке/ Терентий Божелко// Крестьянин. – 1909. – 4 июня

12. Шульгин В.В. Годы – Дни.1920/ В.В.Шульгин – М. Новости. – 1990.

13. Казлякоў, У. Сіянісцка-сацыялістычныя партыі / Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 6. Кн. 1: Пузыны – Усяя / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; - Мн.: Бел. эн, 2001.

14. Новік, Н. Нацыянальная палітыка расійскага ўрада ў пачатку XX ст. / Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.: у 2 кн. Кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск: Беларус. навука, 2011.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ